

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 48, 2008, pp. 42--63

Publisher: Retorikförlaget AB

Author Jens E. Kjeldsen, Bergen University.

Title "Rhetorical circumstances. Rhetoric in a fragmented, changing and complex world" [Retoriske omstændigheder. Retorikken i en fragmenteret, foranderlig og kompleks verden].

Abstract This article addresses the question of how rhetorical studies should deal with a world which has become more fragmented, changeable and complex than ever before. First part describes central characteristics of such a society and suggests the challenges this poses for the study of rhetoric. Second part discusses theories about the rhetorical situation in order to determine how they are able to treat such a society. Third part proposes three ways rhetorical research may approach the fragmented, changeable and complex world.

Keywords Rhetorical situation, structuration, fragmentation, complexity, mediation.

*Jens E. Kjeldsen er er førsteamanuensis i retorik og visuel kommunikation ved Institutt for informasjons og medievitenskap, Universitetet i Bergen.
E-mail: Jens.kjeldsen@infomedia.uib.no*

Jens E. Kjeldsen:

Retoriske omstændigheder

Retorikken i en fragmenteret, foranderlig og kompleks verden

Denne artikel behandler spørgsmålet om hvordan retoriske studier bør forholde sig til en verden som er mere fragmenteret, foranderlig og kompleks end nogensinde før. Første del giver en kort beskrivelse af centrale egenskaber ved det fragmenterede, foranderlige og komplekse samfund. Den antyder samtidig de udfordringer dette giver retorikken som fag. Anden del diskuterer teorier om den retoriske situation for at afklare i hvilken udstrækning disse magter at forholde sig til retorikken i vor tids samfund. Tredje del giver et bud på nogle veje som fremtidens retoriske forskning i højere grad bør gå hvis vi ønsker at tegne et tydeligere og mere fuldstændig billede af samtidens retorik.

Et af de vigtigste formål for retoriske studier er at give os indsigt i de generelle forudsætninger for menneskelig kommunikation og symbolsk påvirkning.

Jo bedre vi forstår forudsætninger og omstændigheder for offentlig retorik, for eksempel, desto bedre er vi i stand til at skabe rammer som giver alle borgere evne og mulighed for retorisk deltagelse i samfundet – både som modtagere og skabere af kommunikation. Denne mulighed og evne forstår jeg som retorisk medborgerskab.

Hvis vi ønsker at forstå vor tids offentlige retorik og retoriske medborgerskab, må vi altså først gøre de kommunikative vilkår for denne type retorisk deltagelse

klare. Vi må med andre ord forstå de retoriske omstændigheder for offentlige kommunikationssituationer.

1. Fragmentering, foranderlighed og kompleksitet

Traditionelt har man i retorikken opfattet kommunikationssituationen som den afgrænsede situation som taler og tilhørere befinder sig i sammen oftest i helt konkret forstand med taleren fysisk til stede foran sine tilhørere.¹ Som Kaufer påpeger, fremstår antallet af definerbare typer retoriske situationer i den antikke kultur påfaldende små og stabile.²

Globalisering, konvergens, mediemangfoldighed, teknologiske forandringer og øget pluralisme har ført til at de fleste retoriske situationer i dag er anderledes end både den forestilling man havde i antikken, og den teori Lloyd F. Bitzer skabte i 1968.³ I en stadig mere medieret og kompleks⁴ verden møder vi ikke bare flere, men også mere sammensatte, skiftende og uoverskuelige kommunikationssituationer.⁵ Der er tale om i hvert fald tre overlappende tendenser: fragmentering, foranderlighed og kompleksitet.

De moderne mediers indgriben i retorisk kommunikation har i særlig grad bidraget til stigende situationel fragmentering. Mediesamfundets offentlighed er en retorisk arena præget af multimedial kommunikation med uklare afsendere. Massemedierne har skabt en situationspluralisme hvor talere ofte på samme tid henvender sig til en række forskellige grupper tilhørere og ofte tager fat på flere forskellige påtrængende problemer. Mere end nogensinde befinder retorer sig i flere forskellige retoriske situationer på samme tid.⁶

For eksempel må politiske talere forholde sig til journalistiske rammer og medieret fragmentering af deres ytringer. Den traditionelle politiske tale har ikke megen plads i mediesamfundet, men er stort set afløst af dialogprægede kommunikationsformer som interview, debat, eller pressekonferencer. Disse formidlingsformer er

1 Jf. L. F. Bitzer. "The Rhetorical Situation", *Philosophy and Rhetoric* 1, no. 1 (1968), L. F. Bitzer, "Functional Communication", i: *Rhetoric in Transition: Studies in the Nature and Uses of Rhetoric*, red. Eugene E. White (Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1980).

2 David S. Kaufer. "Point of View in Rhetorical Situations: Classical and Romantic Contrasts and Contemporary Implications", *Quarterly Journal of Speech* 65 (1979), 176.

3 Jf. Jens Kjeldsen. *Retorikk i vår tid: en innføring i moderne retorisk teori*, 2. udgave. (Oslo: Spartacus, 2006). Barry Brummett. *Rhetorical dimensions of popular culture, Studies in rhetoric and communication*. (Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1991), Barry Brummett. *Rhetoric In Popular Culture* (Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2006). Samuel L. Becker, "Rhetorical Studies for the Contemporary World", i: *The Prospect of Rhetoric*, red. L. F. Bitzer og E. Black (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1971).

4 Lars Qvortrup. *The hypercomplex society, Digital formations*; vol. 5. (New York: Peter Lang, 2003), John Urry. *Global complexity* (Cambridge: Polity Press, 2003), John Urry. "The Complexities of the Global", *Theory, Culture & Society* 22, no. 5 (2005). Lars Qvortrup, "Informationssamfundet. Det hyperkomplekse samfund", i: *Netts@mfunn*, red. Kristin Braa (Oslo: Universitetsforlaget, 2001).

5 Kjeldsen. *Retorikk i vår tid*.

6 Jeg benytter ordet retor om en taler eller kommunikator, mens retoriker bruges om forskere som studerer retorik.

underlagt journalistisk regi som begrænser retorens indflydelse på hvad hun siger og kontrol over ordenes videre rejse. I mediernes videreformidling bruger journalister og kommentatorer løsrevne sætninger for at skabe deres egne vinklinger og nyhedssager. Ytringer spredes til ikke intenderede modtagergrupper uden for den oprindelige kommunikationssituation. Nye aktører kaster sig ind i debatter og bruger udtalelser og vinklinger til at fremme egne dagsordener. Udtalelser, adfærd og alt som kan repræsenteres gennem ord, lyd og billede, får et eget liv i en fragmentarisk, foranderlig og ukontrollerbar offentlighed. Derved skabes nye retoriske situationer som virker tilbage på taleren og kræver nye responser til forskellige grupper af tilhørere.

Også afsenderrollen fragmenteres. Film, fjernsyn, radio og websteder som Wikipedia er kollektive konstruktioner. Mens tidligere perioders politiske tale næsten udelukkende var et produkt af et enkelt menneskes personlige tanke og formuleringsevne, synes vore dages talere at være transformeret til en stab af fag- og kommunikationsrådgivere. Både politisk og retorisk er talen blevet til et polyfonisk – ofte kompliceret – kompromis.

Internettet bidrager i særlig grad til fragmentering og forandring af retoriske ytringer, af rollerne som afsender og modtager og af kommunikationssituationen som helhed. I intet andet medie produceres, anonymiseres, forbruges, kopieres, videresendes og forandres retoriske ytringer i samme grad.⁷ Internet-kommunikation er ofte produceret i fællesskab, den er interaktiv, intertekstuel, flygtig, umiddelbar og opsplittet. Mens den traditionelle tale udgør en afgrænset tekst som kan studeres som en selvstændig stabil enhed, forandres webtekster kontinuerligt af både afsendere og brugere. Dermed veksler også positionerne som afsendere og modtagere.

Alt dette fostrer en retorik som ikke er afgrænset, hensigtsbestemt eller intentionel i traditionel forstand, men derimod mosaistisk,⁸ præget af bricolage og intertekstualitet, flow⁹ og forandring¹⁰. Samtidig skaber og skabes foranderligheden af øget hastighed i kommunikationen. Dette er ikke nogen ny udvikling. De beskrevne tendenser begyndte med renæssancens trykpresse, som gav mulighed for effektivt at sprede kommunikation i tid og rum. Derefter accelererede tendenserne med telegraf, telefonen, radio, fjernsyn, internet og mobile teknologier som mobiltelefonen. Den fransk-italienske samfundsforsker Paul Virilio har udforsket den vækst i kompleksitet som hastighedsforøgelsen repræsenterer. Lars Qvortrup beskriver synspunktet sådan:

Med lyslederkabler bliver vores omverden tilgængelig med lysets hastighed,

7 Jf. Barbara Warnick. "Rhetorical Criticism of Public Discourse on the Internet: Theoretical Implications", *Rhetoric Society Quarterly* 28, no. 4 (1998)., Barbara Warnick. *Rhetoric online: persuasion and politics on the World Wide Web, Frontiers in political communication*; vol. 12. (New York: Peter Lang, 2007).

8 Becker, "Rhetorical Studies".

9 Jf. K. B. Jensen. "Reception as Flow - the New Television Viewer Revisited", *Cultural Studies* 8, no. 2 (1994). Her skelnes der mellem "Channel flow", "viewer flow" og "super-flow". Sidstnævnte beskriver de mulige sekvenser sammensat af de to første.

10 Jf. Kjeldsen. *Retorikk i vår tid*, kap. 3, Becker, "Rhetorical Studies".

og den kompleksitet, som man har kunne holde på afstand i kraft af tidens træghed, kollapse i form af altings nærvær. ”I dag har vi iværksat det gud-dommelige tre attributter: Allestedsnærværelse, øjeblikkelighed, umiddelbarhed”¹¹

Fragmenteringen og foranderligheden betyder at retoriske situationer bliver mere komplekse. Det samme gør samfundsmæssige forhold, problemstillinger og institutioner.

En institution som EU har en betydelig indflydelse på politik og samfundsforhold i hele Europa, men de færreste borgere ved hvordan EU fungerer eller i øvrigt påvirker lovgivningen i deres land. Organisationen er i sig selv en kompleks størrelse. Det samme er dens tekster og traktater, som er præget af juridisk og teknisk sprogbrug. Global opvarmning er et alvorligt, verdensomspændende problem. Men hverken almindelige borgere eller politikere kan se, forstå eller behandle en sådan udfordring uden hjælp fra eksperter.

Visse aspekter af denne kompleksitet og teknokratiseringen af offentlige problemstillinger behandles i G. Thomas Goodnights efterhånden klassiske artikel ”The Personal, Technical, and Public Spheres of Argument”¹². Ved at forstå variationer i (forskellige tiders) argumentationspraksis, forklarer Goodnight, kan argumentationsstudier være en vej til at forstå transformationer i menneskelig aktivitet. For eksempel beskriver han hvordan begrebsliggørelsen af fattigdom i USA har bevæget sig fra at blive behandlet og begrundet i en privat sfære, til at blive et offentligt anliggende. I 1800-tallet mente man at de fattige var fattige af personlige grunde: de var dovne eller dumme. Men med den progressive bevægelse flyttede argumentationen om fattigdom fra den private til den offentlige sfære. Fattigdom blev en fælles samfundsmæssig og ikke bare en individuel udfordring. På lignende vis har argumentation om økologi og miljøbevidsthed bevæget sig fra en offentlig til en teknisk sfære.¹³

I følge Goodnight er udfordringen for det moderne samfund netop at argumentative praksisser fra den personlige og den tekniske sfære koloniserer og erstatter den offentlige debat med noget som bare er illusionen om deliberativ diskurs.

I Europa oplever vi samme teknologiske invasion af den offentlige sfære. I den norske politiske tales historie ser vi det eksempelvis i den såkaldte nye saglighedens tid, som slår igennem omkring 1930-1945. Allerede omkring 1910-12 begynder talere at benytte de nye samfundsvidenskaber – blandt andet statistik – til at argumentere for eksempelvis abort og såkaldt mødreløn. I 1930’erne vinder den økonomiske retorik frem i både Arbeiderpartiet og Bondepartiet.¹⁴ Man går, som histori-

11 Qvortrup, ”Informationssamfundet”, 79. Citatet til sidst er fra Paul Virilio, ”Cyberworld: det værstes politik,” (Frederiksberg: *Introitel*, 1998), 27. Virilio kalder sine studier af hastighedsforøgelsen for dromologi. Se nærmere i Paul Virilio. *Speed and politics* (Los Angeles: Semiotext(e), 2006).

12 G. Thomas Goodnight, ”The Personal, Technical, and Public Spheres of Argument. A Speculative Inquiry into the Art of Public Deliberation”, i: *Contemporary Rhetorical Theory. A Reader*, red. John Louis Lucaites, Celeste Michelle Condit, og Sally Caudill (New York, London: Guildford Press, 1999).

13 *Ibid.*, 257.

14 Anders Johansen og Jens Kjeldsen. *Virksomme ord: politiske taler 1814-2005* (Oslo: Univer-

ker May-Brith Ohman Nielsen har udtrykt det, fra talernes til tabellernes tid.¹⁵ I 1980'erne bliver den socialøkonomiske argumentation endnu mere fremherskende i offentligheden, først og fremmest gennem de næsten sagnomspundne radio- og fjernsynsdebatter mellem Høyres Kåre Willoch og Arbejderpartiets Gro Harlem Brundtland. Her får borgerne socialøkonomiske lektioner i forholdene mellem inflation, skattepolitik, betalingsbalance, prissætning og arbejdsløshed.¹⁶

2. Den retoriske situation

Fragmenteringen, foranderligheden og kompleksiteten betyder at vi bør gentænke vore videnskabelige antagelser og teorier om retorik. Disse tendenser gør det nemlig vanskeligt at fange og forstå vor tids retorik med et traditionelt begreb om den retoriske situation. Skal vi begribe samtidens offentlighed som ramme for retorik og retorisk medborgerskab, er det blandt andet nødvendigt at revidere vor forestilling om den retoriske situation. Frem for at betragte hver enkelt situation som en afgrænset, enkeltstående hændelse bør vi i større udstrækning forsøge at forstå retorik som del af et overordnet strukturelt system af foranderlig situationalitet.

Lloyd F. Bitzers teori om den retoriske situation¹⁷ er et godt sted at begynde i forsøget på at nå denne forståelse, fordi den redegør for afgørende omstændigheder for hvordan retorik opstår og arter sig. Bitzer hævder som bekendt at nogle situationer udviser visse *påtrængende problemer* ("exigences") – dvs. fejl eller ufuldkommenheder – som kalder på og kan løses eller modificeres med retorisk kommunikation. Hvis en taler ser et påtrængende problem og ønsker at løse det, skaber han på baggrund af situationen en retorisk ytring som henvender sig til det *retoriske publikum* ("audience"). For at være et retorisk publikum, må modtagerne være lydhøre og kunne påvirkes til at afhjælpe det påtrængende problem. I enhver retorisk situation vil der være visse *retoriske vilkår* ("constraints")¹⁸, som skaber de muligheder og begrænsninger taleren står overfor. Hvis taleren læser situationen rigtigt – hvis hun har set og behandlet det påtrængende problem på den måde som situationen foreskriver – vil hun give et *passende svar* ("fitting response"), og det påtrængende problem vil blive løst eller modificeret.

Det centrale, nye og omstridte ved Bitzers forklaring var påstanden om at retorisk diskurs fremkaldes af bestemte situationer, og at disse retoriske situationer invi-

sitetsforlaget, 2005).

15 May-Brith Ohman Nielsen, "Besynge og beskrive", i: *Nasjon - region - profesjon : vestlands-læraren 1840-1940*, red. Reidun Høydal (Oslo: Noregs forskingsråd, 1995).

16 Se Jens Kjeldsen, "Angrepet av saklighet", i: *Kåre Willoch. Et debatskrift*, red. Harald Stanghelle Kristin Clement (Oslo: Kagge forlag, 2008).

17 Bitzer, "Functional Communication", Bitzer. "The Rhetorical Situation". Teorien om den retoriske situation – og den efterfølgende teoretiske debatt – har jeg tidligere beskrevet i Kjeldsen. *Retorikk i vår tid*, Kapitel 4., samt i Jens Kjeldsen, "Mediated publics and rhetorical fragmentation", i: *Democracy, Journalism and Technology: New Developments in an Enlarged Europe*, red. Nico Carpentier et al. (Tartu: Tartu University Press, 2008).

18 I den danske oversættelse af Bitzers "The Rhetorical Situation" i *Rhetorica Scandinavica*, nr. 3, 1997 benyttes "tvungende omstændigheder". I den norske benyttes "retoriske vilkår". Se nærmere hos Kjeldsen. *Retorikk i vår tid*, 339f, note 25.

terer til – ja foreskriver – bestemte responser. Denne position blev da også kritiseret for at være for deterministisk, fordi den tilsyneladende fastlåser det påtrængende problem til et bestemt punkt i tid og sted og indebærer at situationen dikterer hvad taleren skal sige.¹⁹ Kritikere mente at taleren har en meget højere grad af skabende handlefrihed, og påpegede at det påtrængende problems endelige beskaffenhed er den konklusion som det opfattende individ drager.²⁰ I princippet kan der være mindst lige så mange påtrængende problemer som der er mennesker på jorden.

Et af de mest kritiske udfald mod ”Den retoriske situation” kom fra Richard E. Vatz, som netop angreb Bitzer for et deterministisk, platonisk og positivistisk verdenssyn, som ikke giver plads til talerens moral og kreativitet.²¹ Hvor Bitzer siger at retorik er situationel, siger Vatz at situationer er retoriske. Hvor Bitzer mener at det er situationen som kontrollerer den retoriske respons, mener Vatz at retorikken kontrollerer situationens respons. Vatz kritiserer Bitzer for at hævde at det påtrængende problem og komplekset af personer, objekter og hændelser som omgiver det (altså den retoriske situation), er ”located in reality, are objective and publicly observable historic facts in the world we experience”²².

Vatz mener at en sådan forståelse af den retoriske situation som en afgrænset, objektiv og virkelig eksisterende hændelse med en egen indre mening er en myte. Vi erfarer nemlig realiteter og hændelser gennem vores egen og andres formidling af dem. Situationer og kontekster er uendelige og uafgrænsede. Deres mening viser sig ikke i sig selv. Vi må vælge hvilke hændelser eller udsnit af verden vi ønsker at kommunikere, og så må vi oversætte den valgte information til mening som kan kommunikeres. For Vatz var det ikke, som Bitzer hævder, så meget selve drabet på Kennedy der vakte befolkningens frygt, det var snarere retorikken omkring hændelsen. I modsætning til Bitzer rummer Vatz’ synspunkter en mere klassisk retorisk verdensanskuelse, hvor retorikeren og sproget i højere grad er skabende kræfter.²³ For Vatz er dette ”retoriske synspunkt” helt uforenelig (”irreconcilable”) med Bitzers ”situationelle synspunkt”²⁴.

Teoretisk fragmentering af situation, tekst og kontekst

Hvor Vatz opponerer mod det han mener, er determinisme i den retoriske situation, sætter Barbara Biesecker spørgsmål ved hele vor forståelse af menneskelig påvirkning.²⁵ Hun mener at den traditionelle forståelse af den retoriske situation for det første binder os til en naiv deterministisk opfattelse af påvirkning og for det andet begrænser hvad vi kan sige om kommunikation som søger at overbevise.

19 Arthur B. Miller. ”Rhetorical exigence”, *Philosophy and Rhetoric* 5, no. 2 (1972).

20 Ibid.

21 Richard E. Vatz. ”The Myth of the Rhetorical Situation”, *Philosophy and Rhetoric* 6, no. 3 (1973).

22 Bitzer. ”The Rhetorical Situation”, 11.

23 Jf. Barry Brummett. ”Some implications of ‘process’ or ‘intersubjectivity’: Postmodern Rhetoric”, *Philosophy and Rhetoric* 9, no. 1 (1976).

24 Richard E. Vatz. ”Vatz on Patton and Bitzer”, *The Quarterly Journal of Speech* 67 (1981), 99.

25 B. A. Biesecker. ”Rethinking the Rhetorical Situation from within the Thematic of Difference”, *Philosophy and Rhetoric* 22, no. 2 (1989).

Mens Vatz søgte at reversere det kausale forhold mellem situation og taler, udfordrer Biesecker hele forestillingen om kausalitet. Hvis både det ene kan føre til det andet og det andet til det ene, hvordan kan vi da bestemme hvad der er oprindelsen til retoriske ytringer? Hvordan kan vi da forklare at retorisk kommunikation opstår?

Biesecker foreslår at vi frem for at tænke i kausalitet, betragter retorisk kommunikation ud fra en post-strukturalistisk position med udgangspunkt i Derridas begreb *différance*. Denne tilgang fremhæver indsigten om at mening og betydning altid er undervejs og under bearbejdning. Det gælder ikke bare tekster, men også talere og publikum, som ikke er faste enheder, men derimod identiteter som kontinuerlig konstitueres og forhandles gennem kommunikation. Frem for den traditionelle opfattelse af det retoriske publikum som ”a sovereign, rational subject” og ”fixed essences” ser Biesecker den retoriske situation som en hændelse der gør det muligt at skabe og genforhandle identiteter og sociale relationer.

Hun opfordrer retorikforskeren til at forstå retorisk kommunikation som mere end resultatet af en historisk situation eller et fortolkende subjekt (taleren) – nemlig som en evig foranderlig sammenvævning af mening som ikke beror på kronologisk kausalitet. Denne position ser ud til at hjælpe os med at overkomme kausalitetsproblemet, men samtidig efterlader den os med spørgsmålet om hvordan denne sammenvævning og dens elementer opstår og er struktureret.

Biesecker problematiserer ikke bare vor forståelse af kausalitet og af hvad der er en retorisk situation, men også hvad der konstituerer begreber som tekst og publikum. Dette spørgsmål tager Michael McGee²⁶ fat på i sin beskrivelse af hvordan fragmenteringen af vor tids kultur opløser den traditionelle forståelse af tekstbegrebet. For hvad konstituerer egentlig – spørger han – en tekst og dens omgivende kontekst? Selv ikke tekster som Martin Luther Kings ”I Have a Dream” og Riefensthal’s ”Viljens triumf” er hele tekster. De befinder sig snarere mellem udeladte dele som gør dem hele (”’in between’ elided parts that will make them whole”). Disse ytringer skal ikke forstås som afgrænsede tekster, men som dele af større kontekster. Teoretisk kan vi relativt enkelt bestemme en afgrænset tekst, men i den virkelige verden, i offentligheden, står tekster aldrig alene. De er tværtimod altid dele af en meget større meningsmosaik. McGee mener ligefrem at man hverken kan eller bør adskille tekst fra kontekst. Det er derfor han teoretisk nedbryder skellet mellem disse to, forener dem og kalder denne forening for et ”fragment”. Som han skriver:

Discourse ceases to be what it is whenever parts of it are taken ‘out of context.’ Failing to account for “context” or reducing “context” to one or two of its parts, means quite simply that one is no longer dealing with discourse as it appears in the world ... the elements of “context” are so important to the “text” that one cannot discover, or even discuss, the meaning of “text” without reference to them.²⁷

26 Michael Calvin McGee. ”Text, context, and the Fragmentation of Contemporary Culture”, *Western Journal of Communication*, no. 54 (1990).

27 Ibid., 283. McGees kursiveringer.

McGee understreger at et retorisk perspektiv frem for alt er situationelt og kontekstuel. Vi kan ikke begribe hvad der overbeviser mennesker, uden at vi begriber de kontekster som omgiver den offentlige retorik. Men samtidig gør han os opmærksom på at det ikke er let at afgrænse tekst og kontekst.

Den udfordring er særlig relevant for spørgsmålet om situationelle omstændigheder i vor tid. Det kontekstuelle retoriske perspektiv – den kritiske metode hvor man går frem og tilbage mellem tekst og kontekst – står nemlig over for særlige udfordringer i mødet med fragmentering, foranderlighed og kompleksitet. For hvis vi skal betragte tekst og kontekst i forening, som fragmenter, hvordan bestemmer vi da hvilke fragmenter vi bør undersøge? Hvordan går vi frem og tilbage mellem tekst og kontekst, hvis disse er det samme – eller i al fald hænger sammen? Selv hvis vi – i det mindste teoretisk – kan skelne mellem tekst og kontekst, har vi stadig problemet med at bestemme hvilken kontekst som er den rette eller den passende. Grænserne for en faktisk og fysisk tekst kan relativt enkelt bestemmes, men kontekster er i princippet utallige, uendelige og uafgrænsede. Så hvad er den passende kontekst?

Traditionelt har retorikere vendt sig mod den retoriske situation, og – i en eller anden form – bestemt det påtrængende problem, de retoriske vilkår og publikum. Denne konstruktion af situation, eller kontekst, tager udgangspunkt i talerens perspektiv: Hvad er det han eller hun opfatter som påtrængende problem og ønsker at ændre. Men derved risikerer retorikforskeren at tilsløre det faktum at der er lige så mange situationer som der er aktører og holdninger. Som Vatz peger på:

one never runs out of context. One never runs out of facts to describe a situation. What was the “situation” during the Vietnam conflict? What was the situation of the 1972 elections? What is any historical situation? The facts or events communicated to us are *choices*, by our sources of information.²⁸

Selv om McGee ikke direkte tager fat på diskussionen om den retoriske situation, rummer hans tekst alligevel en løsning, nemlig at søge efter *formationer af tekst*, snarere end efter *en tekst* – teksten selv. Eftersom vi i vore dage slet ikke har ”tekster” i traditionel forstand, men diskursive fragmenter af kontekst, må vi selv skabe teksten. Ingen ytring kan sige ”det hele” i sig selv. Men fordi den er bærer af tegn som henviser os til de relevante ”omkringliggende” kontekster,²⁹ forstår vi teksten som mere end sig selv, den er så at sige sin egen kontekst. Det betyder samtidig at modtagerne må få øget betydning i retoriske studier. Det er nemlig især dem som skaber (kon)teksten: ”text construction is now something done more by the consumers than by the producers of discourse”³⁰.

Modtagernes betydning er en del af det billede jeg ovenfor beskrev som den fragmenterede, foranderlige, komplekse tilstand. Med McGee kan vi kalde disse om-

28 Vatz. ”The Myth of the Rhetorical Situation”, 156.

29 Jf. I.A. Richards teori om meningskabelse i I. A. Richards. *The Philosophy of Rhetoric* (New York: Oxford University Press, 1965 (1936)). Her skriver Richards bl.a. ”what a word means is the missing parts of the contexts from which it draws its delegated efficacy”, side 35.

30 McGee. ”Text, context, and the Fragmentation of Contemporary Culture”, 288.

stændigheder for den post-moderne tilstand. For retorikforskere betyder denne tilstand – i følge McGee – at vi ikke uden videre kan tage en konkret tekst og granske den. I stedet må vi hver gang prøve at opfinde en tekst som er passende for kritisk analyse ("inventing a text suitable for criticism"). Dette lyder tilfældigt og relativistisk, men vi bør forstå det som en opfordring til bevidsthed om at vore studieobjekter ikke er klart afgrænset, og at det er vor opgave at bestemme både tekst og kontekst på en hensigtsmæssig måde. Hver gang vi står over for en ytring må vi være bevidste om at dette bare er et fragment, der viser tilbage til ikke manifest tilstedeværende dele og betydninger, som ikke desto mindre er med til at konstituere ytringen. Eftersom modtagerne altid er medskabere af retoriske ytringer, er vi desuden nødt til at være mere opmærksom på modtagernes betydning i produktionen af retorik.

3. Vejen frem. Retorisk forskning i vor tid

Så hvordan skal vi da forstå forholdet mellem retorisk kommunikation, retorisk situation, tekst, kontekst, fragmentering og offentlighed? Hvilke konsekvenser har den stigende fragmentering, foranderlighed og kompleksitet for hvordan vi kan forstå retorisk situation, offentlighed og medborgerskab. At svare på dette er en større opgave end det er muligt at løse her, men lad mig prøve i den resterende del af denne artikel at antyde hvad jeg mener vi bør overveje.

For det første bør vi lægge os de nævnte teoretikers indsigter på sinde. I første omgang gælder det Bitzers beskrivelse af den retoriske situation som en særlig struktur med bestemte konstitutive elementer. Det situationelle perspektiv søger at opdag "the fundamental conditions of rhetoric – of pragmatic communication – in the interaction of man with environment"³¹. Bitzer søger efter forudsætningerne for retorik, og lægger særlig vægt på strukturelle forhold. Forhold som hverken Vatz eller andre forskere³² har fulgt op eller uddybet i nogen særlig grad.

Med sin tekst skaber Bitzer en bredere forståelse af retorik som offentlig fænomén. Han beskriver omstændighederne for det som skaber retorik og retorikere. Selv om han grundlæggende set tager afsenderens perspektiv, beskriver han noget som er større end afsenderen. I et mere samfundsvidenskabeligt vokabular kan vi sige at mens kritikere som Vatz og Scott Consigny³³ primært har et aktør-perspektiv, har Bitzer i højere grad et struktur-perspektiv.

At flere af kritikernes indvendinger og revideringer har været både berettigede og nyttige, betyder dog ikke at teorien er antikveret. Selv om den både blev kritiseret for at være platonisk og deterministisk, tager den ikke desto mindre hensyn til en vis kompleksitet og foranderlighed. Bitzer gør opmærksom på at situationer kan have strukturer som er mere eller mindre komplekse samt mere eller mindre orga-

31 Bitzer, "Functional Communication", 22.

32 Eg. Scott Consigny. "Rhetoric and Its Situations", *Philosophy and Rhetoric* 7, no. 3 (1974).
Richard L Larson. "Lloyd F. Bitzer's 'Rhetorical Situation' and the Classification of Discourse: Problems and Implications", *Philosophy and Rhetoric* Summer, no. 3 (1970).

33 Consigny. "Rhetoric and Its Situations".

niserede. Og han beskriver hvordan retoriske situationer kan få en svækket struktur på grund af kompleksitet eller mangel på sammenhæng (”due to complexity or disconnectedness”). Dette er netop omstændigheder som karakteriserer vor tids offentlighed og dens retoriske situationer. Svækkelsen af struktur, skriver Bitzer³⁴, kan have mange grunde:

- en enkelt situation kan omfatte talrige påtrængende problemer
- flere påtrængende problemer i den samme situation kan være inkompatible
- to eller flere samtidige retoriske situationer kan konkurrere om vor opmærksomhed
- personer som udgør publikum i situation A, kan også være publikum i situation B, C og D
- det retoriske publikum kan være spredt eller uvidende om sine pligter og magt
- retoriske vilkår (tvingende omstændigheder) kan være enten begrænset i tale og kraft eller være inkompatible

Hvis vi skal prøve at fange og forstå vilkårene for retorik under sådanne omstændigheder – og derved få indsigt i retorisk offentlighed og medborgerskab i vor tid – tror jeg at tre veje kan være nyttige. For det første bør vi forsøge at *kortlægge vor tids flydende og foranderlige retoriske situationalitet*. For det andet bør vi undersøge *retoriske ytringers rejser og reception*, blandt andet ved at vie større opmærksomhed til tekst-modtager forholdet.³⁵ For det tredje må vi åbne for mere brug af *samfundsvidenskabelig og sociologisk orienteret retorikforskning* som kan hjælpe med at bevæge os mod et mere institutionelt og strukturelt niveau.

a) Kortlægge den flydende og foranderlige retoriske situationalitet

Det siger sig selv, at det ikke er enkelt *at kortlægge en flydende og foranderlig retorisk situationalitet*. At gribe, og statisk fastholde, det som netop karakteriseres ved bevægelse er både en teoretisk og analytisk udfordring.

En mulighed er at støtte sig til fase- og procesorienterede teoretiske modeller, som vi kender fra studier i krisekommunikation.³⁶ Her forsøger man netop at beskrive situationer som hele tiden udvikler og forandrer sig. For eksempel har nyere krisekommunikationsforskning fjernet sig fra en tidligere forestilling om kriser som afgrænsede og klart definerede faser som har en afslutning. Nu tager man udgangspunkt i spil- og kompleksitetsteori og betragter kriser som noget mere dynamisk der udfolder sig i mindre klart definerede faser og potentielt aldrig har en tydelig slutning, eftersom en krise så at sige altid kan genopvækkes.³⁷

34 Bitzer. ”The Rhetorical Situation”, 12.

35 Jf. Becker, ”Rhetorical Studies”.

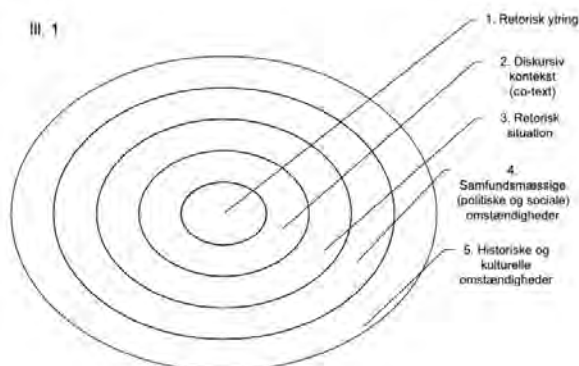
36 Winni Johansen og Finn Frandsen. *Krisekommunikation. Når virksomhedens image og omdømme er truet* (Fredriksberg: Samfundslitteratur, 2007).

37 Ibid. Kap. 5.

Før vi prøver at gå et par skridt i denne retning, bør vi gå tilbage for igen at se nærmere på udgangspunktet: den retoriske situation. Det første krav til en traditionel retorisk analyse er at man afdækker omstændighederne for kommunikationen. Det kan ske gennem en belysning af flere niveauer af kontekstuelle omstændigheder. En mulighed er disse fem:

- Den retoriske ytring
- Diskursiv kontekst. Eksempelvis placeringen af en annonce i avisen, eller forholdet mellem billede og tekst i annoncen.
- Den retoriske situation (jf. ovenfor).
- Samfundsmæssige (politiske og sociale) omstændigheder
- Historiske og kulturelle omstændigheder

Til sammen udgør disse niveauer en samlet kontekst, som vi kan illustrere med følgende:

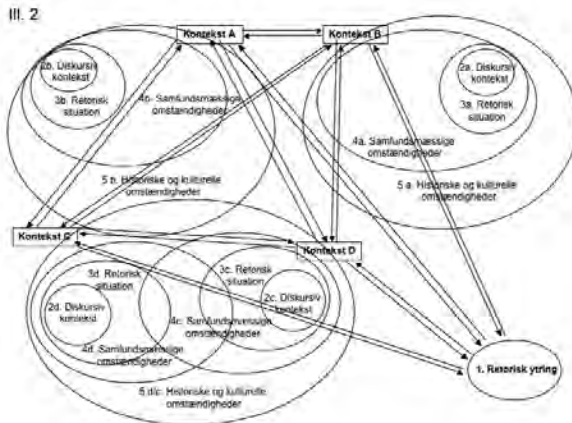
Hvis vi eksempelvis tager *Jyllands-Postens* publicering af Muhammed-karikaturerne 30. september 2003, er karikaturerne den retoriske ytring – sammen med henvisningen på forsiden og lederen på side 10. Den diskursive kontekst er placeringen i avisen og på [ww.jp.dk](http://www.jp.dk). Elementerne i den retoriske situation består af det påtrængende problem ("exigence"), som set med redaktørens øjne er "selvcensur" og "intimidation af det offentlige rum"³⁸. Tilhørerne ("audience") er den danske offentlighed, og de retoriske vilkår ("constraints") udgøres af de muligheder og begrænsninger som retoren (*Jyllands-Posten* og kulturredaktør Flemming Rose) må forholde sig til. Med de samfundsmæssige omstændigheder hæver vi delvist os over den traditionelle retoriske analyse og nærmere os mere samfundsvidenskabelige perspektiver. Disse omstændigheder består af den politiske situation, sociale forhold og samfundsmæssige institutioner

Synspunktet er retorens. Og fra dette synspunkt kan vi gennemføre en situationsanalyse med to formål: Dels kan den være et redskab for taleren som ønsker at

38 *Jyllands-Posten*, Kulturweekend side 3, 30.09.2005.

gennemføre en pragmatisk undersøgelse af de muligheder og begrænsninger som man må forholde sig til for at skabe den bedst mulige retoriske ytring. Dels kan analysen fungere som et redskab for forskeren som ønsker at undersøge hvordan – for eksempel hvor godt eller effektivt – en taler har handlet i en bestemt situation.

Allerede her eksisterer en vis kompleksitet. Men situationen kan dog beskrives relativt klart og afgrænset. Med sin enkelthed og sit talerperspektiv skjuler illustrationen imidlertid den forandring af vor tids retoriske situationer som jeg skitserede indledningsvis. Beskrivelsen af det foranderlige hav af tidligere, nuværende og kommende situationer en taler befinder sig i, vil bedre komme frem i en illustration som figur 2:

Figuren skal ikke læses som en model, men som en eksemplificerende illustration. Den fremstiller ikke et entydigt eller statisk forhold i relationerne mellem taler, ytring og kontekst. Den illustrerer hvordan den samme retoriske ytring kan indgå i – og påvirke – kontekster som for eksempel har:

- forskellige historiske og kulturelle omstændigheder, og følgelig også forskel i de underordnede niveauer (jf. forskellen mellem eksempelvis kontekst B og D).
- fælles historiske og kulturelle omstændigheder, men forskellige samfundsmæssige omstændigheder (jf. kontekst A og B).
- fælles historiske og kulturelle omstændigheder og fælles samfundsmæssige omstændigheder, men forskellige retoriske situationer (ikke vist).
- fælles historiske og kulturelle omstændigheder, fælles samfundsmæssige omstændigheder, fælles retorisk situation, men forskellig diskursiv kontekst (ikke vist).

Fragmenteringen, foranderligheden og kompleksiteten i vor tids retoriske situationer blev tydelig i karikaturkrisen. Jyllands-Posten søgte efter eget udsagn at bidrage til debat om ytringsfrihed i Danmark, men i et globaliseret og hypermedialiseret

samfund får sådanne ytringer hurtigt et eget liv – helt uafhængig af afsenderens intentioner.³⁹

Figur 2 illustrerer 4 udvalgte nationale kontekster i forbindelse med karikaturkrisen. C er Danmark, D er Norge. B er USA og A er Pakistan

Mens den diskursive kontekst for karikaturerne i Danmark (C) var *Jyllands-Posten*, var den i Norge (D) en kommenteret gengivelse af den oprindelige avis side i den kristne ugeavis *Magazinet* (10. januar, 2006).⁴⁰ Det gør diskursiv kontekst og retorisk situation forskellige, men samtidig deler de to lande visse historiske, kulturelle og samfundsmæssige omstændigheder (illustreret ved overlap). Pilene mellem de forskellige kontekster illustrerer at de påvirker hinanden. For eksempel kritiserede oppositionspolitikere den norske regering med henvisning til den danske regerings standhaftige position. Samtidig kritiserede danske oppositionspolitikere den danske regerings stejle position med henvisning til den norske regerings åbne, smidige og dialogorienterede position.

USA (A) deler visse historiske og kulturelle omstændigheder med Danmark og Norge, som er illustreret ved overlappningen, men adskiller sig med hensyn til diskursiv kontekst og retorisk situation. Pakistan (B) adskiller sig ved at også historiske og kulturelle omstændigheder er anderledes end de andre tre kontekster. Først og fremmest på grund af at Pakistan er en muslimsk stat.

Omstændighederne for den retoriske kommunikation i karikaturkrisen var naturligvis endnu mere kompleks end figur 2 viser. For det første viser den bare få udvalgte kontekster, for det andet er den i sin form statisk. Den dynamiske, temporale dimension vil kunne indføres ved at lave illustrationer for forskellige tidspunkter i evolutionen af retoriske situationer.

En anden mulighed for at gribe det evolutionære i den flydende og foranderlige situationalitet er brug af casestudier som undersøger hvordan situation udvikler og forplanter sig over tid. For eksempel viser den retoriske brug og tilegnelse af Muhammed-tegningerne nødvendigheden af et kontekstuel, dynamisk og receptionsorienteret perspektiv gennem casestudier. Allerede kort efter publiceringen 30. september 2005, mødte tegningerne modstand og protester. Det var imidlertid ikke før februar 2006 at situationen udartede til en reel international krise – ikke bare for *Jyllands-Posten*, men også for den danske regering, virksomheder som Arla og Danmark som nation. Under hele krisen var der kontinuerlige debatter om tegningernes betydning og intentionen bag deres offentliggørelse. Den bedste forklaring på tegningernes retoriske kraft og effekt vil således ikke først og fremmest komme gennem tekstanalyse af karikaturerne. Mange reagerede jo på publiceringen uden overhovedet at have set dem. For en mere dækkende og fyldig forståelse af tegningernes

39 Nærmere undersøgelser af karikaturkrisen findes i for eksempel Rune Engelbreth Larsen og Tøger Seidenfaden. *Karikaturkrisen: en undersøgelse af baggrund og ansvar* (København: Gyldendal, 2006). og i Risto Kunelius og Elisabeth Eide. *Reading the Mohammed cartoons controversy: an international analysis of press discourses on free speech and political spin*, Working papers in international journalism; 2007/1. (Bochum: Projekt Verlag, 2007).

40 I realiteten gengav også avisen *Aftenposten Jyllands-Postens* side med tegningerne 21. oktober og 2005 og 31. januar 2006. *Dagbladet* gengav tegningerne på avisens hjemmeside. Men det var *Magazinet* som blev kendt som stedet for publiceringen.

kraft og retorikken som opstod efter offentliggørelsen, bør vi hellere lede uden for tegningerne selv: i den danske indenrigspolitiske situation⁴¹, i politiske og religiøse forhold i en række lande i Mellemøsten, og i forhold som for eksempel utallige aktørers opportunistiske udnyttelse af situationen. Én måde at undersøge karikaturløsningen som en kompleks retorisk situation kunne være at vurdere sagen fra en udvalgt aktørs perspektiv, for eksempel *Jyllands-Posten*, regeringen eller mejeriselskabet Arla. Her ville man kunne afdække den kompleksitet som en enkelt aktør står overfor i en sådan uforudsigelig situation med nærmest utallige aktører og ytringer. Betydningen af fragmentering, globalisering og mediering blev for eksempel tydelig da Arla 19. marts 2006 indrykkede en annonce på arabisk i 25 aviser i Mellemøsten. Her gjorde selskabet det klart at ”Arla Foods tager afstand fra tegningerne”. Annoncerne var rettet mod bestemt etniske og nationale kulturer, men blev af andre viderefremmet til Danmark, hvor mange danskere reagerede negativt på dette ”knæfald” for Islam og ”forsøg på at knægte ytringsfriheden”⁴². En anden form for casestudie kunne undersøge tegningernes spredning og afdække hvordan forskellige grupper brugte dem retorisk, altså undersøge dem som retoriske ytringer på rejse og afdække hvilken karakter de antog og hvilken reception de fik i forskellige situationer.

b) Undersøge retorisk reception og rejse

At undersøge retoriske ytringers rejse og reception tilbyder altså også en måde at øge vor forståelse for vilkårene for samtidens retorik. Som McGee beskriver, er der ikke nogen tekst uden kontekst og ingen kontekst uden tekst. Hver gang vi står over for en ytring, skal vi derfor være bevidste om at dette bare er et fragment, der viser tilbage til ikke direkte tilstedeværende dele og betydninger, men som ikke desto mindre er med til at konstituere ytringen. Blandt andet på grund af denne fragmentering vil modtagere altid være medskabere af retoriske ytringer.

Derfor bør vi – uden at glemme afsender-tekst forholdet – vie større opmærksomhed til tekst-modtager forholdet og undersøge modtagerne og receptionssituationen. Retorikere har naturligvis altid været optaget af modtagerne, en opmærksomhed som fik fornyet kraft og karakter i 1970’erne. Men modtagerorienteringen retter sig som oftest mod forskellige former for teoretisk, forestillet eller tekstinternt publikum som retoriske tekster implicerer eller er med til at konstituere.⁴³ Mens et kommunikationsfag som medievidenskab har lang tradition for empiriske publikumstudier, er denne type forskning stadig relativt sjælden i retorikforskningen. En

41 Som det argumenteres for i Engelbreth Larsen og Seidenfadens. *Karikaturkrisen*.

42 Jf. Johansen og Frandsen. *Krisekommunikation*, kap. 5.4.

43 E.g. Ch Perelman and Lucie Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation, Logic and Rhetoric* (London, : 1969), E. Black, ”Second Persona,” *Quarterly Journal of Speech* 56, no. 2 (1970), Michael Calvin McGee, ”In Search of ‘the People’: A Rhetorical Alternative,” *Quarterly Journal of Speech* 61, no. 3 (1975), Maurice Charland, ”Constitutive Rhetoric: The Case of the People Québécois,” *Quarterly Journal of Speech* 73, no. 2 (1987). Jf. også Marie Lund Klujeff, ”Retorisk publikum”, i: *Retorikkens aktualitet. Grundbog i retorisk analyse*, red. Marie Lund Klujeff og Hanne Roer (København: Hans Reitzels Forlag, 2006).

mere fremherskende og systematisk brug af publikumsanalyser, interview-studier, protokol-analyse, ja til og med eksperimenter og spørgeundersøgelser, vil kunne give os en bedre forståelse af hvordan mennesker opfatter og skaber mening af fragmenterede retoriske ytringer i en kompleks hypermedieret verden.⁴⁴ Eksempelvis anvender Elisabeth Hoff-Clausen i sin undersøgelse af online ethos en såkaldt *brugerorienteret kritik*. Denne tilgang er kendetegnet ved at

den retoriske kritiker ikke blot analyserer og fortolker en retorisk tekst, men gennemfører *brugerinterview* (en kombination af forskningsinterview og protokolanalyse), hvor et udvalg af de intendede modtagere protokollæser teksten. Disse brugerinterview, der vidner om konkrete aktualiseringer og receptioner af teksten, tager den retoriske kritiker afsæt i og inddrager i sin analyse og fortolkning.⁴⁵

En anden mulighed for at forstå tekst-modtager forholdet fremkommer ved at vi ikke bare tekstanalytisk forsøger at rekonstruere argumenterne i en given retorisk ytring, men også forsøger at rekonstruere de argumenter som medierne videreformidler og publikum selv konstruerer. Tag for eksempel den annonce som det danske parti Venstre publicerede i to ugeblade under valgkampen i 2001. I et dobbelt oplag viste den et pressefoto af unge anden generations indvandrere fra Palæstina, som forlader domhuset i Århus efter at have modtaget hvad de fleste danskere anså som en alt for mild dom. Teksten over billedet siger ”Tid til forandring” og Venstres logo samt et billede af lederen Anders Fogh Rasmussen gør det klart hvem der afsender. Men hvad er egentlig billedets argument? Hvor findes det, og hvordan lokaliserer vi det? Argumentationen kan kun forstås, hvis man forstår situationen. Frem for kun at lave en tekstanalyse af annoncen vil vi få en bedre forståelse af billedets – og situationens – argumentation hvis vi også undersøger hvilke argumenter folk faktisk (re)konstruerede ud fra annoncen. En sådan undersøgelse af receptionen i pressedækningen afdækkede at man i offentligheden (re)konstruerede tre sammenhængende argumenter. Samtidig viste undersøgelsen fem moralske indvendinger mod annoncen.⁴⁶ Resultatet viser billedets relative magt, publikums genstridige fortolkning⁴⁷ og deres aktive deltagelse i konstruktionen af argumentet.

På lignende vis kan vi gennem casestudier undersøge omstændighederne for budskabers retoriske rejser. Hvilke dele af taler, billeder og andre retoriske ytringer får et eget liv? Ad hvilke veje bevæger disse fragmenter sig. Hvordan bliver de brugt

44 Jf. William L. Benoit og Mary Jeanette Smythe. ”Rhetorical Theory As Message Reception: A Cognitive Response Approach to Rhetorical Theory and Criticism”, *Communication Studies* 54, no. 1 (2003).

45 Elisabeth Hoff-Clausen. ”Online Ethos. Retorisk kritik af karakterfremstilling i politikere, bloggere og brugerfællesskabers webretorik.” (Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2007), 102.

46 Se nærmere i Jf. Jens Kjeldsen. ”Visual Argumentation in Scandinavian Political Advertising: A Cognitive, Contextual, and Reception Oriented Approach”, *Argumentation & Advocacy* 43, no. 3 & 4 (2007).

47 Jf. Stuart Hall, ”Endcoding/decoding*”, i: *Culture, Media, Language*, red. Stuart Hall (London: Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham, 1980).

og genbrugt? Det er netop en sådan type forskning at Hariman og Lucaites⁴⁸ foretager i deres omfattende studie af ikoniske pressefotografier som flagrejsningen ved Iwo Jima i 1945 og den enlige borger foran militærtanks under studenteroptøjerne på Den Himmelske Freds Plads i Beijing i 1989. Forfatterne følger billedernes udbredelse og cirkulation, brug og genbrug, tilpasning og tilegnelse, forvandling og forandring. Studiet viser hvordan billederne på samme tid både bruger og påvirker den offentlige mening. Det kan man kun undersøge hvis man løfter blikket fra det enkelte billede og ser det i en større og mere overordnet sammenhæng. Ja, faktisk bliver begrebet om ikoniske billeder meningsløst, hvis vi begrænser os til at undersøge enkeltbilleders udtryk og indhold. Selve det ikoniske ligger nemlig i disse billeders udbredelse og reception – i deres retoriske rejser.

I deres analyse af Joe Rosenthals berømte fotografi af flagrejsningen på Iwo Jima (1945) undersøger Hariman og Lucaites det ikoniske billede, produktionssituationen, de andre billeder på Rosenthals film samt en lang række manifestationer hvor billedet indgår eller alluderes til: museumsbrochurer, karikaturtegninger, reklamer, tv-serier og film, nøgleringe og tatoveringer. Udgangspunktet er et konkret billede Rosenthal tog, men det egentlige studieobjekt er forestillingen om billedet og dets manifestationer og tilegninger. En sådan tilgang gør det muligt for Hariman og Lucaites at argumentere for at billedets komposition, dets mange tilegninger og dets vedblivende cirkulation i offentligheden, afslører en kompleks proces hvor ”democratic citizenship” – vi kunne lige så vel sige retorisk medborgerskab – kontinuerligt konstitueres og genforhandles. Bogens analyser og konklusioner er naturligvis meget mere nuancerede end denne korte fremstilling giver indtryk af, men beskrivelsen har forhåbentlig tydeliggjort værdien af en sådan forskningstilgang.⁴⁹

c) Åbne for en mere samfundsvidenskabelig og sociologisk orienteret forskning

For det tredje kan vi styrke vore retoriske indsigter ved at åbne for en *mere samfundsvidenskabelig og sociologisk orienteret retorikforskning*.⁵⁰ Som allerede antydnet gælder det en mere udbredt anvendelse af samfundsvidenskabelige metoder, som spørgeundersøgelser, kvalitative interview og lignende. Men det gælder også teoretiske perspektiver som kan bidrage til forståelse af omstændigheder for retorik. Eksempelvis er problemstillingerne i sociologiens behandling af aktør-strukturforholdet på mange måder parallelle til Bitzer-Vatz-diskussionen. Et øget strukturperspektiv på retorisk kommunikation – som vel at mærke ikke glemmer aktørperspektivet – kan give os ny viden om hvordan retorik opstår og retoriske processer fungerer. Det var på flere måder det som Bitzer påbegyndte med sin tekst om den

48 Robert Hariman og John Louis Lucaites. *No Caption Needed. Iconic Photographs, Public Culture, and Liberal Democracy* (Chicago and London: University of Chicago Press, 2007).

49 Et lignende studie af billeders rejser gøres i Øyvind Vågnes. *Zapruder's images* (Bergen: Universitetet i Bergen, 2007). Vågnes bruger begrebet ”traveling images” om billeders bevægelse mellem forskellige gener, medier og situationer.

50 Jf. Signe Just. ”Sagt i situationen. Forslag til retorisk kritik af ytringer i den offentlige sfære”, *Rhetorica Scandinavica* December, no. 24 (2002).

retoriske situation.

Den sociologiske parallel er Anthony Giddens strukturteori. Målet med teorien, som den har udviklet sig i en række forskellige værker (e.g. *Central Problems in Social Theory* 1979; *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, 1984), var at undgå tendensen til enten subjektivism eller objektivisme i studiet af historie, samfundsliv og sociale fænomener. Objektivismen lægger vægten på upersonlige kræfter og subjektløse strukturer. I denne forklaringsmodel handler aktører igennem og i kraft af sociale systemer. Det er strukturerne som skaber aktørerne og foranlediger deres handlinger. Subjektivismen, derimod, har en tendens til at reducere den sociale verden til et resultat af aktørers, mål, fortolkninger, handlinger og samhandling.⁵¹ I den ene forklaring skaber samfundsstrukturer aktørerne og deres handlinger, i den anden skaber aktørerne gennem deres handlinger samfundsstrukturerne.

Anthony Giddens mente at denne dualisme mellem aktør (det handlende individ) og struktur (det omgivende samfund) skulle overskrides, før sociologien kunne redegøre for det moderne samfunds kompleksitet. Strukturteorien er hans forsøg på det. Her ses forholdet mellem aktør og struktur i stedet som en *strukturdualitet*, det vil sige en sammenhængende relation hvor struktur både betragtes som midlet til og resultatet af aktørernes handlinger: "the structural properties of social systems are both medium and outcome of the practices they recursively organize"⁵².

Ifølge Giddens udgøres en struktur af rekursive organiserede *regler* og *ressourcer* for social adfærd som på samme tid er medium for handlinger og resultatet af disse handlinger. Vi kan sammenligne det med Bitzers begreb om retoriske vilkår ("constraints"), bortset fra at struktur i Giddens forstand er uden for tid og rum og kendetegnet ved "subjektets fravær".⁵³ Bundet i tid og rum er derimod *systemer*, som er de reproducerede relationer mellem aktører eller kollektiver, der er organiseret som regelmæssige sociale praksisser. Genrer og typer af retoriske situationer er eksempler på dette. Det centrale er at konstitutionen af aktører og strukturer – og dermed systemet – er ikke to uafhængige og allerede givne fænomener, men en dualitet som opstår i kraft af hinanden.

Genre kan eksemplificere dette: en retoriker vil altid måtte forholde sig til bestemte genrer når hun kommunikerer. Når vi ytrer os inden for en genre vil vore ytringer på samme tid være et produkt af genren og en reetablering og opretholdelse af samme genre. Genre er som bekendt et udtryk for genkomne retoriske situationer,⁵⁴ og den samme dualitet gælder for situation. Ud fra strukturteorien kan vi betragte den retoriske situation som en særlig form for struktur og taleren er en aktør. Sammen aktualiseres de i en strukturdualitet, et system, hvor det hverken er situationen som skaber retorikken eller retorikken som skaber situationen, men derimod disse to som sammen konstituerer hinanden.

51 Rob Stones. *Structuration theory, Traditions in social theory*. (Basingstoke: Palgrave, 2005), 14.

52 Anthony Giddens. *The Constitution Of Society. Outline Of The Theory Of Structuration* (Cambridge: Polity Press, 1984), 25.

53 Ibid.

54 Jf. Kjeldsen. *Retorikk i vår tid*, 94 ff.

Dette gælder både for konkrete enkeltstående situationer – *in situ* – men det gælder også over tid i den forstand at de sammen skaber genkomne situationer og ytringer. Her kan strukturationsteorien, tror jeg, bidrage i udforskningen af en fragmenteret, foranderlig og kompleks verden. For dens fokus er ”neither the experience of the individual actor, nor the existence of any form of societal totality, but social practices ordered across space and time.”⁵⁵

Altså: set ud fra strukturationsteori konstituerer situation og taler gensidigt hinanden. På den ene side eksisterer ikke-realiserede retoriske situationer som strukturer – som et socialt *langue* – af regler og resurser uden for tid og rum. På den anden side aktualiseres konkrete retoriske situationer som *systemer* i form af reproducerede relationer organiseret i sociale praksisser (som f.eks. genrer).⁵⁶ Disse aktualiseringer og reproduktioner af relationer påvirkes af den måde konkrete aktører fortolker og bruger strukturerne. For eksempel vil en taler nogle gange ikke bare reetablere og opretholde en genre, men også bryde og overskride den. Ved enten gentagne eller betydningsfulde brud og overskridelser vil retorer bidrage til at påvirke og ændre systemerne således at det – over tid – bliver muligt at skabe nye retoriske ytringer, genrer og situationer. Derved foranlediger aktørerne samtidig en ændring af strukturerne, som i sin forandrede form giver mulighed for nye ytringer, genrer og situationer.

Strukturationsteorien indbyder til at vi forsøger at afdække retoriske omstændigheder i vor tids fragmentariske, foranderlige og komplekse verden, ved at undersøge den situationelle dualitet, de styrende regler og resurser af forskellige situationelle systemer, samt selve *struktureringen*⁵⁷ som både reproducerer sociale systemer, praksisser og situationer og giver mulighed for nye. Det kræver at vi både ser på strukturer og aktører og i særdeleshed måden de påvirker hinanden.

Betydningen af aktørerne er særlig vigtig i lyset af indsigterne fra Vatz, Biesecker og andre retorikere, som om fortæller os at retoriske situationer er ubestemmelige og uafgrænsede.⁵⁸ Konsekvensen er at det ikke altid er muligt at finde en klar kausalitet mellem taler og situation – og det kan være uhensigtsmæssigt overhovedet at søge efter den. Kontinuerligt kastes retorer ind i ubestemmelige situationer. I forsøget på at gøre det ubegribelige begribeligt er retorerne med til at skabe nye situationer. Ud af denne konstante sammenvævning af mening opstår nye kontekster og situationer. Hvis vi skal få en generel forståelse af hvad retorisk offentlighed er, og hvordan den virker – og dermed af retorisk medborgerskab – må vi for det første anerkende retoriske situationers principielle uafgrænsede og fragmentariske og foranderlige karakter. Men samtidig må vi, for det andet, anerkende at selv det tilsyneladende tilfældige og ustyrlige har en vis form for struktureret, reproducerende udvikling af sociale praksisser og situationelle omstændigheder.

55 Giddens. *The Constitution Of Society. Outline Of The Theory Of Structuration*, 24.

56 Vi finder en lignende tanke om situation og genre som resurse for social handling hos C.

R. Miller. ”Genre as Social-Action”, *Quarterly Journal of Speech* 70, no. 2 (1984). Se norsk oversættelse i *Rhetorica Scandinavica* nr. 18/2001.

57 Jf. Giddens. *The Constitution Of Society. Outline Of The Theory Of Structuration*.

58 Jf. Consigny. ”Rhetoric and Its Situations”.

Anerkendelsen af foranderligheden og antagelsen om den strukturerende situationelle dualitet betyder at vi slet ikke er tvunget til at vælge mellem Bitzer og Vatz, mellem situation og taler. Denne hønen-eller-ægget diskussion skjuler nemlig at de to perspektiver snarere fungerer bedst i interaktion med hinanden. For der er ikke tale om enkeltstående, klart afgrænsende situationer, men derimod om kontinuerlige bevægelser og situationelle reformationer. En situation opstår og skaber påtrængende problemer, retorik responderer og skaber, definerer, med deres retorik nye situationer, som igen bidrager til at skabe retoriske problemer som andre retorer kan behandle. Tænk på 11. september 2001. Her opstod der en situation som utvivlsomt var "located in reality" og havde "objective and publicly observable historic facts in the world we experience". Der var uden tvivl nogle påtrængende problemer, og man kunne have forudsagt på forhånd omtrent hvilken form for respons USA's præsident ville give. Det er også klart at noget ville være passende, noget andet upassende. Samtidig er situationen åben for både retorisk fortolkning og afgrænsning. Selve angrebet kunne være defineret som en kriminel handling, men præsident Bush valgte som bekendt at bestemme den som en krigshandling⁵⁹ og en global sammensværgelse som retfærdiggjorde den såkaldte *krig mod terror*. Derved bidrog præsidenten til at skabe den nye situation og havde samtidig både kreativ frihed og moralsk ansvar.

Vatz' krav om at vi må vælge mellem det retoriske (hans eget) og det situationelle (Bitzers) perspektiv, giver kun mening hvis vi ser på retoriske situationer som enkeltstående, afgrænsede hændelser. Hvis vi stedet tænker på fænomenet som strukturel dualitet og foranderlig retorisk situationelitet, kan vi forene disse to positioner og få en mere fuldstændig forståelse af hvordan retorik opstår og arter sig. På denne baggrund kan vi reformulere teorien om den retoriske situation og sige at *retorisk kommunikation skaber og skabes af retoriske situationer, og retoriske situationer skaber og skabes af retorisk kommunikation*.⁶⁰

Giddens teori har mødt modstand fra en række forskere, blandt andet for ikke at skelne nok mellem indre (mentale) og ydre (objektive) strukturer, for at være for generel og for ontologisk og følgelig for vanskelig at anvende i empiriske studier. Selv om Giddens tilsyneladende ikke længere arbejder aktivt med teorien, har den i de senere år fået ny aktualitet. Blandt andet har Rob Stones vist dens værdi gennem sin videreudvikling i bogen *Structuration Theory* (2005). Det vil føre for langt at gå nærmere ind i dette her. Men som antydet mener jeg at strukturationsteoriens udforskning af forudsætninger for menneskelig handling, kan være relevant for det retoriske forskningsspørgsmål om forudsætninger for menneskelig kommunikation og symbolsk påvirkning. Meget taler for at strukturationsteori kan bidrage med mere systematiske beskrivelser af forholdet mellem taler og situation og med at gribe kompleksiteten og foranderligheden som er forudsætningen for (post)moderne

59 Jf. fx Jonas Gabrielsen, "Topisk kritik", i: *Retorikkens aktualitet. Grundbog i retorisk analyse*, red. Marie Lund Klueff og Hanne Roer (København: Hans Reitzels Forlag, 2006).

60 Jf. Phillip K. Tompkins. "Tompkins on Patton and Bitzer", *The Quarterly Journal of Speech*, no. 66 (1980), 88.

retorisk kommunikation. På mange måder er strukturationsteori en samfundsvidenskabelig pendant til de humanistiske teoretiseringer over retorisk handlekraft (*rhetorical agency*).⁶¹ Det vil derfor være nærliggende også at forholde sig til denne forskningsretning i forsøget på at udrede forholdet mellem aktør og struktur, taler og retoriske vilkår.

Meningen med denne artikel har hverken været at redegøre for og anvende strukturationsteori eller at give en detaljeret, endegyldig beskrivelse af hvordan vi bør udforske retorik; men blot at antyde hvad jeg mener, vil være frugtbare måder at studere retorik og retoriske omstændigheder i en fragmenteret, foranderlig og kompleks verden. Det vil sige en retorikforskning som orienterer sig mere mod: 1) fragmenteret og dynamisk situationalitet, 2) retorisk reception og ytringers rejse, samt 3) sociologisk strukturation. Sådanne former for forskning, tror jeg, vil kunne hjælpe os med at forstå samfundsmæssige og kommunikative vilkår for retorik og retorisk medborgerskab i vår tid.

61 E.g. Michael Leff, "Tradition and Agency in Humanistic Rhetoric," *Philosophy and Rhetoric* 36, no. 2 (2003), Ronald Walter Green, "Rhetoric and Capitalism. Rhetorical Agency as Communicative Labor," *Philosophy and Rhetoric* 37, no. 3 (2004), Cheryl Geisler, "How Ought We to Understand the Concept of Rhetorical Agency? Report from the Ars," *Rhetoric Society Quarterly* 34, no. 3 (2004), Elisabeth Hoff-Clausen, Christine Isager, and Lisa Villadsen, "Retorisk Agency - Hvad Skaber Retorikken?," *Rhetorica Scandinavica*, no. 33 (2005), Lisa Villadsen, "Speaking on Behalf of Others: Rhetorical Agency and Epideictic Functions in Official Apologies," *Rhetoric Society Quarterly* 38, no. 1 (2008).

Litteratur

- Becker, Samuel L. "Rhetorical Studies for the Contemporary World", i: *The Prospect of Rhetoric*, red. L. F. Bitzer og E. Black, 21-43. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1971.
- Benoit, William L., og Mary Jeanette Smythe. "Rhetorical Theory As Message Reception: A Cognitive Response Approach to Rhetorical Theory and Criticism", i: *Communication Studies* 54, nr. 1 (2003): 96-114.
- Biesecker, B. A. "Rethinking the Rhetorical Situation from within the Thematic of Différance", i: *Philosophy and Rhetoric* 22, nr. 2 (1989): 110-30.
- Bitzer, L. F. "Functional Communication", i: *Rhetoric in Transition: Studies in the Nature and Uses of Rhetoric*, red. Eugene E. White, 21-38. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1980.
- Bitzer, L. F. "The Rhetorical Situation", i: *Philosophy and Rhetoric* 1, nr. 1 (1968): 1-14.
- Brummett, Barry. *Rhetoric In Popular Culture*. 2 udgave. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2006.
- Brummett, Barry. *Rhetorical dimensions of popular culture, Studies in rhetoric and communication*. Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1991.
- Brummett, Barry. "Some implications of 'process' or 'intersubjectivity': Postmodern Rhetoric", i: *Philosophy and Rhetoric* 9, nr. 1 (1976): 21-51.
- Consigny, Scott. "Rhetoric and Its Situations", i: *Philosophy and Rhetoric* 7, nr. 3 (1974): 175-86.
- Engelbreth Larsen, Rune, og Tøger Seidenfaden. *Karikaturkrisen : en undersøgelse af baggrund og ansvar*. København: Gyldendal, 2006.
- Gabrielsen, Jonas. "Topisk kritik", i: *Retorikkens aktualitet. Grundbog i retorisk analyse*, red. Marie Lund Klujeff og Hanne Roer, 197-222. København: Hans Reitzels Forlag, 2006.
- Giddens, Anthony. *The Constitution Of Society. Outline Of The Theory Of Structuration*. Cambridge: Polity Press, 1984.
- Goodnight, G. Thomas. "The Personal, Technical, and Public Spheres of Argument. A Speculative Inquiry into the Art of Public Deliberation", i: *Contemporary Rhetorical Theory. A Reader*, red. John Louis Lucaites, Celeste Michelle Condit og Sally Caudill, 251-64. New York, London: Guildford Press, 1999.
- Hall, Stuart. "Encoding/decoding*", i: *Culture, Media, Language*, red. Stuart Hall, 128-38. London: Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham, 1980.
- Hariman, Robert, og John Louis Lucaites. *No Caption Needed. Iconic Photographs, Public Culture, and Liberal Democracy*. Chicago and London: University of Chicago Press, 2007.
- Hoff-Clausen, Elisabeth. "Online Ethos. Retorisk kritik af karakterfremstilling i politikere, bloggere og brugerfællesskabers webretorik." Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2007.
- Jensen, K. B. "Reception as Flow - the New Television Viewer Revisited", i: *Cultural Studies* 8, nr. 2 (1994): 293-305.
- Johansen, Anders, og Jens Kjeldsen. *Virksomme ord: politiske taler 1814-2005*. Oslo: Universitetsforl., 2005.
- Johansen, Winni, og Finn Frandsen. *Krisekommunikation : når virksomhedens image og omdømme er truet*. Fredriksberg: Samfundslitteratur, 2007.
- Just, Signe. "Sagt i situationen. Forslag til retorisk kritik af ytringer i den offentlige sfære", i: *Rhetorica Scandinavica* December, nr. 24 (2002): 4-18.
- Kaufert, David S. "Point of View in Rhetorical Situations: Classical and Romantic Contrasts and Contemporary Implications", i: *Quarterly Journal of Speech* 65 (1979): 171-86.
- Kjeldsen, Jens. "Angrebet av saklighet", i: *Kåre Willoch. Et debatskrift*, red. Harald Stanghelle Kristin Clement, 226-54. Oslo: Kagge forlag, 2008.
- Kjeldsen, Jens. "Mediated publics and rhetorical fragmentation", i: *Democracy, Journalism and Technology: New Developments in an Enlarged Europe*, red. Nico Carpentier et al., 115-28. Tartu: Tartu University Press, 2008.
- Kjeldsen, Jens. *Retorikk i vår tid: en innføring i moderne retorisk teori*. 2. udgave. Oslo: Spartacus, 2006.

- Kjeldsen, Jens. "Visual Argumentation in Scandinavian Political Advertising: A Cognitive, Contextual, and Reception Oriented Approach", i: *Argumentation & Advocacy* 43, nr. 3 & 4 (2007): 124-32.
- Klujeff, Marie Lund. "Retorisk publikum", i: *Retorikkens aktualitet. Grundbog i retorisk analyse*, red. Marie Lund Klujeff og Hanne Roer, 91-112. København: Hans Reitzels Forlag, 2006.
- Kunelius, Risto, og Elisabeth Eide. *Reading the Mohammed cartoons controversy: an international analysis of press discourses on free speech and political spin*, Working papers in international journalism ; 2007/1. Bochum: Projekt Verlag, 2007.
- Larson, Richard L. "Lloyd F. Bitzer's 'Rhetorical Situation' and the Classification of Discourse: Problems and Implications", i: *Philosophy and Rhetoric* Summer, nr. 3 (1970): 165-68.
- McGee, Michael Calvin. "Text, context, and the Fragmentation of Contemporary Culture", i: *Western Journal of Communication*, nr. 54 (1990): 274-89.
- Miller, Arthur B. "Rhetorical exigence", i: *Philosophy and Rhetoric* 5, nr. 2 (1972): 111-18.
- Miller, C. R. "Genre as Social-Action", i: *Quarterly Journal of Speech* 70, nr. 2 (1984): 151-67.
- Nielsen, May-Brith Ohman. "Besynge og beskrive", i: *Nasjon - region - profesjon : vestlands-læraren 1840-1940.*, red. Reidun Høydal. Oslo: Noregs forskingsråd, 1995.
- Qvortrup, Lars. "Informationssamfundet. Det hyperkomplekse samfund", i: *Netts@mfunn*, red. Kristin Braa, 74-93. Oslo: Universitetsforlaget, 2001.
- Richards, I. A. *The Philosophy of Rhetoric*. New York: Oxford University Press, 1965 (1936).
- Stones, Rob. *Structuration theory, Traditions in social theory*. Basingstoke: Palgrave, 2005.
- Tompkins, Phillip K. "Tompkins on Patton and Bitzer", i: *The Quarterly Journal of Speech*, nr. 66 (1980): 85-88.
- Vatz, Richard E. "The Myth of the Rhetorical Situation", i: *Philosophy and Rhetoric* 6, nr. 3 (1973): 154-61.
- Vatz, Richard E. "Vatz on Patton and Bitzer", i: *The Quarterly Journal of Speech* 67 (1981): 93-108.
- Villadsen, Lisa. "Speaking on Behalf of Others: Rhetorical Agency and Epideictic Functions in Official Apologies," i: *Rhetoric Society Quarterly* 38, no. 1 (2008).
- Virilio, Paul. "Cyberworld: det værstes politik", 152 s. [Frederiksberg]: *Introite!*, 1998.
- Virilio, Paul. *Speed and politics*. Los Angeles: Semiotext(e), 2006.
- Vågnes, Øyvind. *Zaprudered: the journey of Zapruder's images*. Bergen: Universitetet i Bergen, 2007.
- Warnick, Barbara. *Rhetoric online : persuasion and politics on the World Wide Web, Frontiers in political communication*; vol. 12. New York: Peter Lang, 2007.
- Warnick, Barbara. "Rhetorical Criticism of Public Discourse on the Internet: Theoretical Implications", i: *Rhetoric Society Quarterly* 28, nr. 4 (1998): 73-84.